

**HOZIRGI O'ZBEK ADABIY TILI VOKALIZMINING O'ZBEK YOZUVIDAGI
IFODA VOSITALARI**

Dushayeva Gulbahor Dehqonova

Hozirgi o'zbek adabiy tili vokalizmining tarkibi xususidagi fikrlarning har xil ekanligi haqida tilshunoslar o'rtasida bir qancha fikr mulohazalar mavjud. Bu yerda shuni takidlash kerakki, ana shu har xillik kirilcha o'zbek alifbosi masalasining ham uzoq yillar o'ta munozarali bo'lib qolishiga sabab bo'lib keldi. Xususan, sobiq ittifoqda rus tilining millatlararo til sifatidagi mavqeyini ko'tarish harakati davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan edi, bu siyosat oxir-oqibatda o'zbek alfavitiga va o'zbek yozuvining grafik tizimiga rus tili vokalizmi xususiyatlarini ifodalash uchun kerak bo'lgan harf va grafemalarni singdirib borishga olib keldi. O'zbek tilining 6 unlisi uchun belgilangan i,e,a,u,o harlaridan tashqari yana ruscha baynalminal so'zlarda qo'llaniladigan e'ë\ю\я harflari ham shu tizim qatoriga tirkab qo'yildi. Natijada sof o'zbek tili unlilarining o'zi ham bir pozitsiyada i,e,a,u,o harflari bilan boshqa fonetik-grafik pozitsiyada esa harflari bilan ifodalanadigan bo'lib qoldi. Qiyos qiling: ekin э unlisi э harfi bilan ifodalangan) – tekin (“э” unlisi e harfi bilan ifodalangan) –yot (“o” unlisi ë grafemasida kodlashtirilgan ikkita fonemadan biri sifatida ifodalangan). Bunday holat o'zbek yozuvining grafik tizimida grafik polisemiya grafik sinonimiya kabi hodisalarning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan. Bulardan tashqari e'ë\ю\я grafemalari rus tili konsantizmiga qattiqlik - yumshoqlik zidlanishini yozuvda ifodalash vazifasini ham bajarib kelmoqda. Xususan, a,u,o harflari ruscha-baynalminal so'zlarda qattiq undoshdan и\e'ë\ю\я harflari esa yumshoq undoshlardan so'ng qo'llanadi, ammo har ikki holatda ham rus tilining i,e,o,a,u unli fonemalarni, aniqrog'i shu fonemalarning so'z tarkibidagi real ko'rinishlarini (ottenkalarini) ifodalaydi. Qiyos qiling: kompot (o harfi ruscha “k” va “p” undoshlaridan so'ng qo'llangan o'rta keng “o” unlisini ifodalangan), salyot (ë harfi ruscha yumshoq ъ dan so'ng qo'llangan “o” unlisini ifodalangan) plug (u harfi qattiq l dan so'nggi “u” unlisini ifodalagan) – plyus (ю harfi yumshoq “ль” dan so'nggi “u” unlisini ifodalagan), parad (a harfi qattiq undoshlardan so'ng kelgan “a” unlisini ifodalagan)- noryad (я harfi yumshoq “рь” dan so'ng “a” unlisini ifodalangan). Bunday holat sof o'zbek so'zlariga xos emas, albatta. U rus tilining fonetik –fonologik va grafik tizmlariga xos xususiyatni o'zbek yozuviga olib kirish maqsadida joriy qilingan.

Va yana bu holat o'zbek yozuvida a-я, y-ю , o-ë kabi grafik sinonimiyani yuzaga keltirgan, e,ë,ю, я kabi grafemalarning polesemantik (ko'p ma'noli) bo'lishiga sabab bo'lgan, chunki ular (e,ë,ю,я grafemalari) bir necha funksiyalarda qo'llanadigan grafik belgiga aylangan: masalan “e” grafemasi so'z boshida ikki fonema qo'shilmasini (yer so'zida “й-э” ni) so'z ichida esa bitta “e” fonemasining o'zini (ter so'zidagi “e” ni) ifodalagani kabi. Bunday polesemantik xususiyat yuz (yu-й+y) va salyut (ю-“y”) yuz (ë-«й+o») salyot (yo-“o”) so'zlari tarkibida ham namoyon bo'ladi.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G'OYALAR

O'z vaqtida rus tili vokalizmiga xos “ы” unlisi uchun o'zbek alifbisiga “Ы” harfini kiritish kerak degan takliflar ham bo'lgan. Chunki o'zbek tili va uning barcha shevalarida “Ы” tovushi talaffuz qilinadi. Masalan, Qir, qilich, qimiz kabi so'zlarda “Ы” tovushi talaffuz qilinadi.

Yuqoridagi holatlar o'zbek yozuviga rus tili va rus yozovi xususiyatlarini maksimal singdirish harakati natijasida yuzaga kelgan bo'lsa, boshqa bir harakat o'zbek yozuvining grafik tizimini xususan, uning alifbosini 8-9 unlili adabiy til pozitsiyalaridan qayta ko'rib chiqish kerakligini taklif qilgan. Xususan, prof. X. Doniyorov hozirgi o'zbek adabiy tili vokalizmida и-ы, у-у, а-о zidlanishlar saqlangan, binobarin, alifbo ham shu nuqtayi nazardan ko'rib chiqilishi kerak, degan fikrni aytadi.